

O PERIODISMO DE MANUEL MURGUÍA

Por XOSÉ ANTONIO DURÁN

ANTICIPATORIAS

Con 25 anos, Murguía xa era alguén na prensa de Galicia e de Madrid. Cando outros da súa andaina comezaban, tiña camiñado longo treito pola selva dos medios de comunicación. Dispuña incluso de órganos de confianza; feitos á medida nalgún caso. Debido á influencia destes periódicos, daba o quen era quen da circunstancia.

Algunhas das peculiaridades máis relevantes do persoeiro, como intelectual e como escritor, gardan directa relación con esa faceta –tan temperá– do periodista. Este ensaio trata dela en exclusiva; pero forma parte dunha densa tarefa recuperadora da obra e a biografía murguianas. Anticipa ideas que se desenvolven e explican –cos necesarios contextos– nos estudos introductorios de dúas antoloxías básicas, de inmediata aparición: a *obra periodística* do primeiro Murguía e as *polémicas e conflictos* que orixina a interpretación de Galicia, o seu monotema da madurez.

Non só o aspecto formativo e a reicedume intelectual teñen que ver co periodismo. Tamén as contradiccións. Que, por exemplo, a obra periodística do persoeiro deba conciliarse coa tarefa de recuperación histórica dun investigador que aínda hoxe pasa por se-lo o historiador por antonomasia de Galicia.

Este xénero de contradiccións, que se desenvolven no tempo, dános por *anticipada* a complexidade dun personaxe inseparable da crónica e o mellor periodismo da época; que escribe sempre en clave de actualidade, pero que se nega a facer historia e saber contemporáneo. Como historiador, Murguía gusta de remontarse ás “orixes” dos acontecementos (era o máis común nos polígrafos do século XIX)... E, sen embargo, estaba chamado a se-lo mellor memorialista galego da súa propia xeración...

Contra o que puidera parecer nesas memorias (aunque resulte lóxico, cando se coñecen as limitacións físicas do persoeiro) Murguía non foi endexamais o que chamamos un *home de acción*. Non se parece nese aspecto a outros amigos “de toda a vida”, caso dos Eduardos (Chao, Ruíz Pons), caso de Aurelio

Aguirre (miliciano nacional progresista) ... É outra característica que o religa ó periodismo, onde tantas veces se confunde o informe dos acontecementos coa feitura. Nos grandes fitos político-militares (galegos e españois) daqueles tempos, Murguía só foi –no mellor dos casos– distante e atento espectador-relator, moi ben informado. O peso indiscutible que terá na conformación do galeguismo político, na súa orientación rexionalista especialmente, ten que ver con este aspecto. El vai sempre pola vida facendo de ideólogo e de simulador. Semella un protagonista, pero –como tal– sempre forma parte dunha historia falta de accións propiamente ditas.

A FEITURA DO PERIODISTA

No periodismo fixo de todo desde o primeiro intre. Comeza publicando versos nunha belísima revista de señoritas (*Album de Señoritas. Correo de la Moda*, Madrid, 1853).

Esta tarefa de escribir –maiormente os homes– poemas e prosas para ilustración de señoritas puidera parecernos hoxe pouco periodística e –menos aínda– feminista, crítica, creativa. Non valoramos –nese posicionamento– o que supuxo o trato de redactores, redactoras e clientas naquelas circunstancias históricas. Si que o fixeron os inimigos do liberalismo, o feminismo e os cambios, isto é, o estamento clerical e amplos sectores do xénero masculino.

Nacidos coa revolución liberal, os periódicos de señoritas (modas, “bello sexo”) eran sospeitosos, coma case todo o periodismo que se producía en Madrid e nas distintas Españas de 1853. Gobernaba Bravo Murillo, con un ollo no Nuncio da Súa Santidade e outro no Palacio Real; pero sor Patrocinio e o P. Claret vixiaban a tarefa, dado que tiñan influencia en Roma, formando parte ademais da camarilla de Isabel II. Señoreaba esta a corte dos milagres. Era castiza, tiña a mesma idade ca Murguía, e figuraba como subscriitora das revistas de señoritas. Puido ler –por que non– aqueles versos do incipiente periodista. Impedir que as lecturas comprometesen o excelente apetito da raíña era unha das funcións capitais da Censura gubernativa e eclesiástica.

En Madrid cociñábanse 71 dos 151 periódicos españois. ¡Máis da metade da doutrina e da “noticia” circulante! Dado o peso do analfabetismo, a pesar de que unha parte substancial dos consumidores da prensa madrileña vivía en

provincias, as tiradas eran tan curtas como efémeras as cabeceiras. A inconsistencia das publicacións lastraba a profesionalidade dos escritores, periodistas, censores, numerosos e ilustrados, ó periodismo cortesán chegábase con relativa facilidade; pero era moi difícil a permanencia. Había máis cesantes e caídos en desgracia ca actuantes. O periodista, debido as circunstancias, traballaba onde había traballo, aínda que se tratase dun órgano contrario á súa traxectoria ideolóxica. Será o caso do primeiro Murguía... De aí que nin sequera os periódicos do Goberno estivesen libres de sospeita e de Censura.

Como non traballaban onde quixeran, os periodistas tampouco podían escribi-lo que desexaban. O anonimato, o pseudónimo, o recurso a iniciais e segundos apelidos (Manuel M. Murguía, Manuel Martínez, M.) tapou ambos procesos, propios dun oficio onde se comercia sempre co que resulta posible contar dadas as circunstancias (empresariais, políticas e censoras) de cada intre histórico; mais é o caso que, ó estaren infiltrados por liberais incluso os periódicos reaccionarios, a censura desconfiaba de todos. Tiña a Prensa por instrumento dunha conspiración universal. ¡Un foco conspirando por cada 4.200 madrileños era demasiado! A policía non daba abasto na tarefa de corta-la difusión dos materiais que a censura prohibía. Presentábase nas redaccións, imprentas e sociedades literarias do modo máis expeditivo e imprevisible. Con chulería. Ese 1853, cando se produciu o asalto ó establecemento literario de Patricio de la Escosura (compañeiro do defunto Espronceda na conspiración dos numantinos, parente –por certo– do primeiro retratista coñecido de Murguía) a arbitrariedade foi digna de esperpento. Desde a porta do local, os axentes da autoridade ordenaron a posta en pelotas –así, como se di– a toda a concorrência.

Nese contexto, a aparición da moda en periódicos e revistas como *Corre o de las Damas*, *El Tocado*, *Ellas*, *Album de Señoritas*, *La Moda Elegante Ilustrada*... non tivo nada de inocente. Puido parecer inxenua; pero, como arma, mostrouse cargada de futuro.

Dado que ían dirixidos ó “bello sexo” da letrada sociedade (clientela case exclusiva do elemento clerical ata entón), o xénero espertou o interese de empresarios e publicistas liberais. Nos anos cincuenta as revistas de moda provocaron unha revolución formal na arte da confección. Tanto da vestimenta coma do soporte informativo onde se difundía. En poucos meses os deseños e os

comentarios de modas entraron inclusive nos diarios. Políticos e plúmbeos estes, fixéronse máis populares e dixestivos, sen renunciar ós fondos editoriais, ideolóxicos e doutrinarios. Buscando a sección de moda, as mamás e as nenas –minadas polos cregos– volvéronse comprensivas coa doutrina dos liberais domésticos (ganados tamén pola última moda de París ou Londres). Artífices da revolución legal dos liberais españois como Martínez de la Rosa ou o conde de Toreno, banqueiros como Cerriola ou Remisa, o embaixador de Francia, o Porteiro Maior do Ministerio do Interior, e a mesma raíña como se dixo, foron subscritores. E ese mesmo 1853, varios libeiros de Madrid tiñan á venda este título revelador: *Cartas entre un ilustrado de modas y un párroco imbuido de doctrinas rancias*.

Non era fácil entrar –con versos ou prosas– nesta clase de prensa, nin nas novas seccións de modas e sociedade dos diarios, precisamente porque tiñan éxito, editores, subscritores e subscritoras de moita sona. E un futuro por diante. Ó contar con estabilidade e editores profesionais, os colaboradores foron de pago e de relevo. Antonio Pirala (n. en Madrid, 1824), Julio Nombela (Madrid, 1836), Ventura Ruiz Aguilera (Salamanca, 1820), Campoamor (n. (Navia, 1817), Pío Gullón (Astorga, 1835) ou Núñez de Arce (Valladolid, 1834), escribiron como Murguía no *Correo de la Moda*. O novo periodismo atraía, sobre todo, a xuventude que acababa de chegar de provincias porque –como consecuencia do centralismo– daba lustre e sona case instantánea.

O caso de Manuel M. Murguía é excepcional porque non se limitou a mete-la cabeza e o poemiña nesta clase de revistería. Aquel ano do lanzamento os lectores coñeceron tamén as primeiras prosas da súa marca. Os títulos resultan intencionados e coherentes entre si. Debido a elas, a presenza do mozo galego foise convertendo en habitual nos faladoiros e mesas de redacción de distintas publicacións cortesás. E esa vai se-la súa verdadeira universidade madrileña desde entón: a que nos dará as claves formativas a partir de 1853. Non a Facultade universitaria de Farmacia.

En dous anos a sinatura de Manuel M. Murguía consolidouse na novísima sección de variedades.

Non foron anos fáciles. A algúns memorialistas de sona (Ruiz Aguilera, Nombela, Galdós) parecéronlles especialmente duros; case heroicos. El –moito máis tarde– falaba deles con altiveza valleinclanesca; pero é máis certo que

comeza con humildade, por abaixo. Sen cobrar un can. Facendo de *folletinista* e de *cronista da vida cotiá*. Iso si: en *La Iberia*, excelentísimo diario progresista creado polo boticario Calvo Asensio e dirixido por un peso pesado da política española: Práxedes Mateo Sagasta (n. en Cameros, 1825). Murguía foi moito máis que un aspirante a integra-la primeira redacción dese periódico. Tivo que contentarse, sen embargo, con figurar nel con certa frecuencia e con sinatura moi resaltada; aínda que sen paga, como queda dito. Enfrontado co pai, sen outro oficio nin beneficio que ese traballo, tras vivi-la dureza da bohemia literaria de Madrid, o sacrificio funcionou. En 1855, cando Gustavo Adolfo Bécquer (n. en Sevilla, 1836) comeza a súa propia carreira madrileña, accedendo –como Murguía fixera– ó *Album de Señoritas*, o noso persoeiro xa se tiña por consagrado.

A carreira periodística profesional como redactor (con paga: non sabemos se boa ou mala) comeza entón. En *El Correo Universal*. Diario “independiente de todos los partidos”.

Nacido co ano, o periódico era tan severo, anónimo e plúmbeo coma calquera outro. Tivo que anovarse para sobrevivir. Murguía levou o peso do anovamento. Sito na vangarda do novo periodismo, en dous anos pasa de se-lo ningún do poemiña, a folletinista e cronista de sociedade con certa sona. Sen deixala prestixiosa colaboración de *La Iberia*, en decembro do 55 *El Correo Universal* encomendoulle a “Crónica de la Corte”. De nova creación; feita á medida. Puido tratar así –parece que con gusto– asuntos domésticos (“pollería transpirenaica”) e cuestións de maior compromiso, como este diálogo transcendental:

Preguntó una cándida niña a su conchuda mamá qué es el amor. “El amor –dijo ésta– es una fiera que se muere cuando empieza a domesticarse”.

– Pobre papá, exclamó la niña con la mayor inocencia; ya sé la causa de su muerte.

Cita con soltura os autores que circulan polas mesas de redacción: Byron e Walter Scott; Víctor Hugo, Musset, Heine ou Leopardi. Escribe á présa, componendo os artigos sobre a caixa tipográfica. Non deixa de aludir tampouco (aínda que sexa para disentir) á revista onde comezara a lenda literaria:

No va con nosotros

Según el Album de Señoritas (Correo de la Moda), para traje de baile continuarán boga en el presente año las dobles faldas, las de volantes de crespón o de

tul, y de otras disposiciones, en cuya composición entran por mucho las cintas, blondas y flores. El corte de los vestidos es de cuerpo con punta por delante y por detrás, bien de berta o de drapería, prefiriéndose ésta para las mujeres delgadas, pero siempre escotados y de manga muy corta para reuniones de etiqueta. La falda muy larga, y de cola en los vestidos; de telas ricas, para las señoras que no bailan, las de telas claras, sobre vivo de raso, se pegan a pliegues muy gruesos y encañonados...

CRONISTA DE VILA E CORTE

A pesar das limitacións do xénero, as variedades de Murguía tiñan o que era de agardar nel: un toque de novidade. Incidían en espacios da vida social madrileña pouco transitados polo periodismo convencional. En 1853 publica, por exemplo, *Un can-can de Musard*. A narración é facilmente relacionable coa muller e a moda, pero –como o baile en xeral– esperta sospeitas. Formará parte, sen embargo, da que será a especialización murguiana como cronista da sociedade madrileña durante dez anos.

Lidos hoxe, os tratamentos parecen inxenuos; pero recuperan a carga de sobreintención e ousadía cando se sabe que o baile só comeza a tolerarse na vida social madrileña coa revolución legal dos liberais. Como acto social tiña a súa mesma idade.

Cando Murguía o mete nas crónicas de sociedade “en Madrid non se bailaba” socialmente. En 1855 o Carnaval era a única excepción á norma no que se refire a bailes públicos. Pero ir con disface aínda se tiña por cousa de liberais. O baile público comezaba a converterse en signo de modernidade; mais o can-can (sabiamente evocado polo cine norteamericano nas súas recreacións da época, para significalo puritanismo anglosaxón coetáneo) non era baile. Era pecado mortal. Non se normaliza na oferta de espectáculos de Madrid ata os anos ;setenta! Como consecuencia do sexenio revolucionario (1868-1874). E aínda entón, segundo un contemporáneo moi entendido, nos periódicos falábase do can-can

como se habla de la peste en tiempo de epidemias: para precaución de los unos y alivio de los otros (José de Castro y Serrano, 1873).

Manuel Murguía, ben pola contra, mencionaba a bicha como reclamo do relato, vinte anos antes. No intermedio, dá a máis singular batalla a favor do baile e as diversións públicas nas seccións de variedades. E con éxito, polo que parece.

En 1860, casado xa con Rosalía e pai de Alejandra, tras varios meses de vida galega, reintegrouse –como profesional– ó periodismo cortesán. A situación económica do novo matrimonio non era boa e Murguía aceptou un posto de máxima responsabilidade na *Crónica de Ambos Mundos*. En anos moi delicados. Con parentes e amigos “de toda la vida” metidos na axitación carbonaria dos demócratas. Como secretario de redacción tivo que asinar canto aparecese sinatura, facéndose responsable da liña editorial da publicación. Portavoz da empresa, tivo que facer tamén de editor responsable ante unha censura (*Manuel Martínez*) que persoalmente deostaba. A cruz da profesión periodística, sérvenos agora para entender qué importancia lle concedía á sección das variedades na estrutura dos periódicos e as revistas.

A “crónica de sociedade” lucira a sinatura de Juan Valera (n. en Cabra, 1824) nos comezos da publicación. Vitalizada por Murguía, a *Revista de Madrid* reaparece coa súa incorporación. E co baile en primeiros planos:

Hace tiempo que en la Crónica se echa de menos la “Revista de Madrid”... Las dobles dimensiones, al convertirse en diario de noticias y revista semanal, nos permitirán usar de nuestros derechos de revisteros.

Inimigo xurado da monotonía cortesá, a sección resalta as festas de sociedade, comensalías e bailes a que convocaban os duques de Medinaceli ou o xeneral O'Donnell, duque de Tetuán, líder histórico da Unión Liberal. Aínda que el prefira o bulicio popular da Pascua e o estrondo do Carnaval:

La época de pascuas en que es una necesidad y hasta una obligación divertirse, ha traído otros convites mil, y bailes y danzas sin cuento; bailan los viejos y los mozos y los pollos, y las hijas y las madres, y hasta los niños, hay bailes de convite y de gran suntuosidad... Nuestros padres y abuelos, viejos rancieros y ridículos, juzgaban que los chicos no debían ocuparse más que en estudiar y jugar a la pelota, y las niñas a las muñecas; ¡crasa ignorancia! los niños deben dar grandes bailes y parodiar en las polkas, yambigus, y en los compromisos y galanteos, a sus galantes progenitores; ¿cómo de otro modo habrían de aprender los usos de la buena sociedad?. Los que juzgan que estas fiestas sólo pueden servir para introducir el germen de la vanidad, de la envidia, de la disipación en sus tiernas almas, etc, etc, esos son unos entes anticuados y vetustos, escapados de algún museo de antigüedades; sigan los niños, y diviértase la infancia, y calle y retírense a un oscuro rincón los censores de estos portentosos adelantos.

En resumidas contas, *Un can-can de Musard* marca o comezo dunha tarefa continuada de cronista moi orixinal. Nas marxes do atrevemento, como se dicía.

FOLLETINISMO E APARELLO COMERCIAL

Os relatos, novelas e novelóns por entregas non parecen periodismo; pero chegaron a ser capitais na sección de variedades dos periódicos. Crearon unha demanda literaria de máxima importancia cultural. A prensa só se vendía por subscrición. Había que asegurar, sobre todo, a continuidade dos subscritores. Toda a sección de variedades era concesión necesaria ó aparello comercial dos periódicos e da revistería. Incluso nos diarios políticos máis partidarios, doutrinarios e ideolóxicos. O periodismo de Murguía camiña de por vida nesa dirección, afín ós intereses do grupo empresarial, partidario ou ideolóxico. Non é un periodista máis. O seu traballo ten evidente transcendencia para a continuidade das empresas informativas.

A relativa novidade da literatura por entregas dá carácter xeracional á esa tarefa. En poucos anos, o maxisterio periodístico de Murguía mantén ligados ó periodismo outros escritores galegos da súa andaina e intimidade. O efémero José Rodríguez Seoane (n. en Pontevedra, 1838) e Rosalía de Castro (Santiago, 1837) son excelente exemplo. O escritor pontevedrés comeza na tradición murguiana como redactor de *El País* (Pontevedra, 1857-58). En 1858 incorpórase ó ambiente intelectual, artístico e galeguista creado en Madrid (1851-1856) por un quinteto excepcional: Alejandro Chao (Vigo, 1835), Teodomiro e Serafín Avendaño (Vigo, 1833 e 1838), Federico Ruíz (Madrid, 1837) e Murguía. En 1860, mentres este traballa na *Crónica de Ambos Mundos*, Seoane publica *Viajar incógnito* como folletín da *Correspondencia de España*. Trócase ademais en ideólogo do folletinismo. Resalta a importancia das entregas na creación dunha novelística en lingua castelá, difundida nos periódicos, con capacidade para competir coa estranxeira. Esa sobre-intención patriótica, literaria e comercial fora, precisamente, a que Murguía inaugurara –cinco anos antes (1855)– nas prestixiosas páxinas progresistas de *La Iberia*. Sen cobrar un can:

La novela que a continuación publicamos es el ensayo de un joven laborioso y amante de las Bellas Letras, cuya aplicación nos parece justo estimular, pues creemos muy conveniente dispensar por nuestra parte esta protección a los talentos que se dedican al cultivo de la novela original, género de literatura con tan escaso éxito cultivado entre nosotros.

Días máis tarde, ó inicia-las entregas de *El regalo de boda* o diario reincide na presentación:

Publicamos *El regalo de boda*, producción del joven autor de *Luisa*, con preferencia a otras, que si bien atesoran mayor mérito literario, tienen a nuestros ojos la circunstancia de ser extranjeras. Esperamos que la juventud estudiosa nos agradecerá este rasgo de amor a la literatura castellana, tan lastimosamente supeditada hasta aquí por la extranjera; siendo esto causa de que el genio carezca entre nosotros del noble impulso que produce obras de justa celebridad.

O PERIODISMO GALEGUISTA

Murguía, como vimos observando, comeza a ser unha sinatura singular do periodismo de Madrid en 1853. Ese ano de gracia para el, foi de desgracia para a terra de orixe, mazada pola fame e unha peste arrasadora. Como sucedera co cólera en 1834, a fame e a peste galegas politizáronse ó máximo. A prensa madrileña e a revistería progresista enchéronse de noticias e comentarios dramáticos. Contribuíron de seu a minar aquela situación política, meténdoa en vésperas da Vicalvarada e da revolución do 54. Galicia pasou así a converterse –como cuestión de Estado– en mercadoría do comercio informativo internacional. Era –dicían ó unísono os periódicos liberais– a Irlanda de España.

El comeza entón a interesarse doutro xeito polas cousas de Galicia. Non puido meter –que saibamos– unha liña a propósito do dramático asunto. O seu periodismo camiñaba polas antípodas; pero só na aparencia. Aínda querendo, sería imposible agocha-las últimas noticias. Sobre todo nas redaccións políticas e no círculo de amizades que frecuentaba.

Cuestións sociais e nacionais, como a irlandesa, fóronse convertendo en armas lanzadizas da política, interior e exterior dos Estados. A analoxía Galicia-Irlanda vitalizaba –con novo enfoque– as seculares tensións de España e Inglaterra (a pérfida Albión), alimentadas pola diplomacia francesa, os exiliados irlandeses e os políticos francófilos do interior.

Como outras cuestións unitarias, propias do primeiro galeguismo, a analoxía Irlanda-Galicia xorde na Compostela da súa nenez. No brillante trienio esparterista (1840-1843), protagonizado polos progresistas. Amigos políticos e persoais do seu pai, como os Chao e os Compañel, aparecen mesturados por primeira vez nas iniciativas dese intre. Nin a Academia Literaria y Artística, nin o periodismo compostelán de entón tiñan precedente. En 1841 *El Iris del Bello Sexo* –qué revelador– comeza a chamarse *El Iris de Galicia*. O galeguismo pro-

gresista aflora desde as cabeceiras: *Revista de Galicia*, *El Idólatra de Galicia*, *El Emancipador Gallego*, *La Situación de Galicia*, *El Centinela de Galicia*. A tradición crítica dese primeiro galeguismo (que foi no país atlántico –por contraste con Cataluña e o País Vasco– liberal en exclusiva) resultará moi útil en anos posteriores, cando os progresistas naveguen contra corrente, sendo a acción galeguista a única maneira discreta de facer política... en Galicia.

Tras dos pronunciamentos e despronunciamentos daquela década, incorpóranse eses animadores á prensa de Madrid, despois de ter vivido moi diversas experiencias persoais como desterrados clásicos. A maior gloria do periodismo madrileño e do galeguismo histórico. Só a eles se debe que a analoxía Irlanda-Galicia se politizara ata o extremo de se converter en cuestión de Estado.

O caso dos redactores e colaboradores de *El Porvenir* é paradigmático. En 1845, dentro desta liña de acción progresista, aparece como “Revista de la Juventud Gallega”, dirixida por Antolín Faraldo (n. en Betanzos, 1822). Xunto a el exercen papeis máis ou menos destacados homes da súa andaina, protagonistas composteláns dos alzamentos do 40, 43 e 46, radicados en Madrid con posterioridade: o propio Faraldo, Antonio Romero Ortiz (Santiago, 1822), Eduardo Chao (Ribadavia, 1820), José Rúa Figueroa (Santiago, 1820), Eduardo Ruíz Pons (A Coruña, 1819). No núm. 3 publica *El Porvenir* este comento:

Galicia es para las otras provincias de la Península lo que la Irlanda respecto del Reino Unido, antes de constar por entero el infatigable O'Connell, su capacidad y su denuedo en favor del país.

José Pardo Bazán (A Coruña, 1827), deputado católico progresista, tivo o acerto de retoma-la analoxía atlántica para metela nas Cortes do Bienio 1854-1856. O pai de Emilia Pardo Bazán conseguiu que tivese continuidade informativa no periodismo madrileño. Amigo de Calvo Asensio, *La Iberia* insistirá nela. Progresistas e demócratas, relacionados co prestixioso diario madrileño (logo verémo-lo caso excepcional dos progresistas e os demócratas de Vigo), mantivérona vixente durante décadas. Concepción Arenal (Ferrol, 1820), Eugenio Montero Ríos (Santiago, 1832), os Chao, Manuel Murguía, cadaquén ó seu modo, farán dela un dos nós temáticos máis orixinais e fascinantes do galeguismo e o agrarismo progresista. O seguidismo dos modelos particularistas de vascos e cataláns –tan distintos dese galeguismo orixinario e orixinal– é moi

tardío en Galicia. Incorpora, ademais, outras tradicións (reaccionarias maiormente, por absolutistas, clericalistas, tradicionalistas e antidemocráticas) que puxeron especial empeño (como os poderes aquí predominantes) en que se esquecera o til progresista e democrático do precedente. De aí a importancia biográfica, histórica e política, que sempre lle concedemos a esta recuperación inaprazable da memoria atlántica, políglota, progresista e democrática dos creadores do galeguismo contemporáneo. Dos que operaron na Galicia territorial, nas distintas Galicias emigrantes, ou naquel Madrid (cidade de provincias). Murguía só particulariza o caso destes últimos.

Como ninguén morre coas fames dos outros, o periodismo galeguista do noso personaxe xurdirá empapado nese drama e nese ambiente; pero enténdese mellor cando se coñecen os efectos desde a outra perspectiva –lúdica e comercial, política e progresista– do excelentísimo periodismo que fixeron en Madrid (en Galicia e nas Américas) aqueles atlánticos galegos, chegados do desterro tantas veces. É nese contexto como mellor se entende a función intelectual vitalizadora que cumprirá –a través dos progresistas e demócratas de Vigo– o quinteto que conforman os Murguía e Cía.

LA OLIVAE ELMÑO

O bienio progresista (1854-1856) reproduciu unha experiencia chea de analoxías co trienio esparterista (1840-1843). Cando xa se prevía o desenlace final, os progresistas de Vigo sentiron a necesidade política de crear un voceiro informativo partidario. Atanasio Fontano e José Ramón Fernández (*Carballo*), dúas lendas do progresismo galego, pagaron a experiencia. Os editores querían exercer a defensa da súa traxectoria, ante a escalada política de O'Donnell e a Unión Liberal (en España e, particularmente, na provincia de Pontevedra). Alejandro Chao, que era cuñado de José Ramón Fernández, fíxose cargo da dirección informativa, pero asegurando a colaboración dos amigos do quinteto madrileño que el mesmo conformara. A experiencia familiar e amigable rematará en histórica.

La Oliva (Ano I, núm. 1, 2-II-1856), ademais dun periódico político e partidario, era unha pequena empresa editora familiar, informativa e publicitaria. Chamaba a atención. En Galicia e Madrid. A man de Juan Compañel (n. en San-

tiago, 1829), outro cuñado de Alejandro e do editor *Carballo*, fíxose notar desde o primeiro intre. Comprara (con cartos que lle anticiparon os editores políticos) unha imprenta que acabará sendo da súa exclusiva propiedade. Como impresor, viña das mellores tradicións compostelás. O establecemento tipográfico Viuda e Hijos de Compañel fora protagonista da explosión periodística e galeguista da cidade natal nos anos corenta. Juan púxose ó día en Madrid, onde outro irmán político dos anteditos, o revolucionario liberal-demócrata Eduardo Chao, dirixía as coleccións máis emblemáticas do grupo editorial Gaspar y Roig, chamado a se-lo primeiro en importancia dos españois.

La Oliva (*El Miño* despois), coa contribución de Compañel, Murguía e os Chao foron periódicos sorprendentes non só polo continente e o contido, tamén polas novidades que introduciron en tódalas ordes: comerciais, publicitarias, recreativas, etc. Os folletíns e as bibliotecas literarias por entregas, como se dixo da prensa de Madrid, gardan directa relación con este entretecido comercial duns produtos que buscaban subscritores. Mais o ton galeguista que adoptaron as seccións desde o primeiro intre, permitiulles transcender (na aparencia cando menos) as tensións locais máis enconadas. Así, cando *La Oliva* tivo problemas de continuidade que semellaban invencibles, xa fixera escola, creando unha demanda de orixinais insólita en Galicia. Os irmáns Rodríguez Seoane e Fernández Anciles crearon en Pontevedra *El País*, periódico máis efémero, pero con semellante orientación galeguista (a pesar da tensión tradicional da capital pontevedresa coa vigorosa cidade-porto). Outro tanto débese dicir dos periódicos de Vicetto, publicados na Coruña (a pesar das tensións co porto de Vigo). O porto atlántico á fin de contas (cos Chao e Compañel) recupera, actualiza, xeneraliza e multiplica! a lendaria actividade compostelá dos anos corenta.

Sabedores de que un periódico político-partidario necesitaba subscritores, anuncios, grandes proxectos transformadores, o enfoque estivo claro desde o primeiro intre. Alejandro Chao, Fontano e Carballo darían presenza ás distintas faccións progresistas, democráticas e intelectuais que confluían na ubicua personalidade de Eduardo Chao. Auténtico ideólogo de *La Oliva*. Antonio Romero Ortiz, José Pardo Bazán, a condesa de Mina, Ventura Ruiz Aguilera, Castelar, Pi y Margall, Roberto Robert, entre outros moitos, circulan con normalidade polas páxinas do periódico desde a primeira saída. As utopías portuarias, ferroviarias,

etc., de Eduardo convertéronse en argumento editorial. Murguía e el daban o aire –literario e informativo– que se respiraba en Madrid; pero favoreceron igualmente a colaboración das amizades de Ourense, A Coruña, Vigo, Ferrol, Pontevedra ou Compostela. Só así, un diario vigués –francamente viguista– puido adoptar desde o primeiro número un ton xeral, unitario, galeguista. Coa ana-
loxía Galicia-Irlanda e este lema: “Todo por Galicia. Todo para Galicia”.

Dese ton, naturalmente, recearon de inmediato –por distintos motivos, maiormente locais e políticos– os periódicos da competencia. Non só *Faro de Vigo*. O progresivo desencontro de Murguía con Vicetto, por exemplo, cobra outra profundidade se o miramos desde este contexto que ofrecen as subscri-
cións e os intereses portuarios, ferroviarios –francamente estratéxicos, pero inconfesables– que enfrontaban as cidades-porto da Coruña e de Vigo, e que defendían os “seus” periódicos respectivos...

Algo moi distinto aconteceu no sector liberal de Compostela. A botica do pai de Murguía e o seu irmán Nicolás convertéronse en bandeirolas de enganche de subscritores e colaboradores de *La Oliva*. A sinatura do popularísimo Aurelio Aguirre (desde o 27 de febreiro) foi das primeiras en aparecer. O éxito do periódico no ambiente progresista de Santiago aumenta despois do Banquete de Conxo (2 de marzo), cando ese sector mostra solidariedade coa liña informativa do periódico e coa actividade parlamentaria que desenvolveran os demócratas Eduardo Chao e Eduardo Ruíz Pons. O brinde de Pondal, a correspondencia literaria con Luís Rodríguez Seoane, as explicacións de Aguirre (“A mis calumniadores”), atoparon no periódico vigués cálida acollida. Na orde literaria *La Oliva* case chega a parecer un órgano do Liceo de la Juventud compostelán e dos galegos máis achegados a Murguía e ós Eduardos, residentes en Madrid...

O periódico e os acontecementos deron ocasión a Murguía e Eduardo Chao para comezar en *La Oliva* exitosas campañas mitificadoras dos fitos históricos progresistas que tiveron por marco este antigo país atlántico. Unha manifestación aínda hoxe ben visible do éxito acadado por aquel periodismo está nos primeiros monumentos civís de honra ó martiroloxio liberal de Galicia. O ton deste periodismo murguiano (caso do alusivo ós mártires do 46, fusilados en Carral) é de estricta militancia progresista e galeguista:

Hay una página en la historia de mi país natal, de la Irlanda de España, del país acaso maldito del Señor y escarnecido de todos los que no son sus hijos; hay, decimos, una página triste; una página de lágrimas y de sangre, como lo es asimismo de gloria. Esa página es una fecha, esa fecha un aniversario, ese aniversario un día de dolor y de luto para los verdaderos gallegos.

Dios y Libertad, gritaba agrupándose bajo una bandera hecha girones por las balas francesas, toda una juventud entusiasta. Dios, el único señor en el cielo; libertad, la única soberana de la tierra. Dios y libertad gritaban, porque tenían fe en el corazón y esperanza en el porvenir!

¡Pobres mártires!

Pero a militancia partidaria e periodística ten menos importancia –no caso de Murguía– que a súa responsabilidade no diario, como encargado de animar a sección –cultural e comercial– das variedades. Por gracia da súa competencia demostrada no periodismo madrileño:

Nuestro querido amigo, paisano y colaborador, conocido ventajosamente en este género de literatura, por las diferentes y lindas novelas publicadas en los periódicos de Madrid...

Comeza así unha desfeita que ía durar case vinte anos, sempre ligada ó periodismo (e ós intereses empresariais e políticos dos Chao). Como consecuencia dela, será de por vida –sobre todo o demais– unha sinatura case inevitable dos periódicos e revistas de tradición progresista e criterio galeguista, feitos en tódalas Galicia do mundo. Non só, insisto, na Galicia territorial. Tamén en Madrid e nas Américas.

Trátase dun periodismo con subscritores moi definidos. Escrito case exclusivamente en lingua castelá; pero que irá marcando fitos inesquecibles na recuperación da lingua galega como vehículo de comunicación literaria e periodística...

Rosalía de Castro, como temperá colaboradora madri-galega de Murguía e dos Chao, será capital nese eido das variedades e a lingua galega, sobre todo no espacio poético e novelístico; pero o propio Manuel Murguía –como mostramos nas antoloxías anunciadas– non se limitará a estrearse como poeta en galego (*La Oliva*, 27-II-1856), correspondendo ó galeguismo e á fermosura de Elina Avendaño:

Nena das soledades
 ¿de que te doies?
 ¿Son os teus tristes males
 males d'amores?
 Dios n'o permita,
 que os amores son rosas
 rosas e espiñas.

...En resumo: a partir de 1856 Murguía –ademais do traballo profesional na prensa de Madrid– conta en Galicia co primeiro órgano de expresión case propio. Mais esa presenza en *La Oliva* coincide –non por casualidade– coa aparición da súa sinatura noutro estilo de prensa periódica madrileña de máxima importancia intelectual e artística na España do outro fin de século.

O PERIODISMO GRÁFICO

Aquel ano (1856), polo éxito de *La Oliva* en certa medida, veranea en Galicia. Normaliza –no posible– a situación familiar, e fai intenso rastrexo de materiais de campo. Froito da colleita de documentos e tradicións de carácter folclórico, histórico e lendario, unha crónica mereceu honores de publicación nas páxinas do semanario gráfico máis antigo e prestixioso de Madrid: *O Semanario Pintoresco Español*. A dirección, naquelas horas terminais da revista, fora dar ás mans dun novísimo Eduardo Gasset e Artime (n. en Pontevedra, 1832), progresista tamén, moi vinculado á cidade de Vigo.

Tiñan a mesma idade, vivían en Madrid, pero non se coñeceron nin se respectaron ata ese intre.

Entusiasta de *La Oliva*, onde anunciaba o *Semanario*, Gasset estaba a punto de se converter –como empresario– noutro nome atlántico e galego de máximo relevo na historia do periodismo (progresista) español. Despois deste esporádico contacto de 1856, sempre mostrará estima polo traballo periodístico e literario de Rosalía e Murguía (levou este ás páxinas de *La Ilustración de Madrid* ós *Lunes*, tan famosos, do *Imparcial*).

Fundado e dirixido por Ramón Mesonero Romanos (*El Curioso Parlante*, n. en Madrid, 1803), o *Semanario Pintoresco* tiña tras de si vinte anos de prestixio. De Larra á xeración de Murguía, a pasada por esta revista era necesaria para ser alguén na vida intelectual española. Os gravados en madeira, metidos

no texto, quedaran obsoletos en 1856; pero consolidaron a colaboración entre escritores e artistas gráficos.

Poderase dicir que uns versos e unha solitaria crónica son pouca cousa para definir unha tendencia; pero Eduardo Gasset tivo o mérito de incorporar dous novísimos integrantes do quinteto madrileño dos Murguía e Cía á mellor tradición do periodismo gráfico e literario español: Murguía e Serafín Avendaño.

Non estaba nada mal, porque só tiñan 23 e 18 anos respectivamente.

A cousa cobra máxima importancia biográfica e cultural naquel intre, porque xa se falaba de cambios históricos nesa clase de prensa e porque –en 1856– Murguía sabe que –gracias ós Avendaño, Federico Ruíz, Eduardo Gasset e Eduardo Chao– está nas mellores condicións para loitar por facerse cun espazo nese periodismo. Polo demais, aínda que fosen os últimos galegos en chegaren ó *Semanario Pintoresco Español*, confirmaban a liña tradicional dunha revista onde se deran cita con anterioridade os pioneiros do galeguismo literario preexistente que reverenciaban: Antonio Neira de Mosquera, Enrique Gil Carrasco, os irmáns Rúa Figueroa, Nicolás Taboada Leal, Antonio Romero Ortiz, Villaamil y Castro, Benito Vicetto...

ELMUSEOUNIVERSAL

En 1856, cando o *Semanario Pintoresco Español* atravesaba tan profunda crise, o grupo Gaspar y Roig acomete a idea de sacar adiante (coa nova xeración de escritores, debuxantes, gravadores, que se formaran nas coleccións bibliográficas) *El Museo Universal*. Non era o caso de Murguía; pero Eduardo Chao fixo saber ós editores a competencia e as novidosas ideas con que traficaban os Murguía e Cía, relativas sobre todo á pintura e ó debuxo “do natural”, aplicables á ilustración gráfica. Federico Ruíz, Serafín Avendaño e o antedito entraron nos plans da editorial desde o primeiro intre. Escribiron, debuxaron e pintaron para os Gaspar e os Roig con intensidade proporcional ás súas necesidades económicas e ás peculiaridades formativas.

O prestixio e a influencia, tan temperáns, do periodismo de Murguía garda relación coa densa e variada colaboración de dez anos no *Museo*. Esta nova tarefa veuse a engadir ás precedentes –xa mencionadas– nos diarios de Madrid e nos periódicos dos Chao en Galicia.

A pesar de que o esforzo dos editores non acadou endexamais a rendibilidade que era de agardar, o prestixio do *Museo Universal* superou incluso ó do *Semanario Pintoresco Español*. Como sucedera con este (e sucederá coa prensa gráfica en xeral), a influencia destas revistas garda pouca concordancia coas tiraxes. Dirixida a prestixiosos subscritores; presente nas casas, salóns, cenáculos, casinos, faladoiros ou reboticas de alto copete, a marca Gaspar y Roig vaina manter durante tantos anos como sinal de prestixio e como soporte publicitario do grupo editorial. Aparecida co ano 1857, a morte de Roig (1863) marca o comezo dun declive que irá afectando, progresivamente, a toda a empresa. En 1868, os irmáns Gaspar vendéronlla a Abelardo de Carlos, unha síntese memorable das historias empresariais e informativas que estamos evocando neste ensaio.

Atlántico gaditano (n. en Cádiz, 1823), De Carlos comeza a facerse rico editando unha revista “para señoritas” na cidade natal, cando Murguía mete o seu poema no *Correo de la Moda*. Transplantada a Madrid, *La Moda Elegante Ilustrada* compasará a saída, primeiro co *Museo Universal*, despois coa marabillosa *Ilustración Española y Americana*. Unha revista esta que en nada desmerece das mellores publicacións europeas do último tercio do século.

Faltos como estamos das coleccións completas de *La Oliva* e *El Miño*, os ensaios e artigos publicados por Murguía no *Museo Universal*—entre 1857 e 1868— constitúen unha fonte ineludible para entendela complexa evolución intelectual e ideolóxica do personaxe. Naquelas páxinas, xunto ós textos murguianos (empapados de historias galegas, pero multitemáticos), aparece a plasmación gráfica (e o concepto de ilustración) que practicaron—na proximidade dun auténtico Taller de traballo— os amigos Serafín Avendaño e Federico Ruíz.

AS ILUSTRACIÓNS

Murguía non se limita a colaborar nesta revistería gráfica. Será nela un apóstolo do debuxo tomado do natural e un dos grandes eruditos no que se refire a un xénero literario e artístico onde son fundamentais debuxantes e gravadores. Nese senso, sen embargo, sempre será un epígono, porque o *Semanario Pintoresco* e o *Museo Universal* non só sinalan—como se vén repetindo nas historias— o final definitivo dunha etapa: a do gravado en madeira. Con

esas revistas fina tamén un modelo formativo e informativo da prensa de Madrid, aberto a tódalas Españas provinciais. Nas que el (sen exclusivizarse endexamais, e seguindo tradicións que outros iniciaran) logrará mete-la problemática galega de xeito continuado e intenso.

O centralismo político (que sempre se debe distinguir do concepto unitarista de España), tan imperfecto en 1851 como aquela *Puerta del Sol* en permanente estado de obras, consolídase e endurecese nas décadas posteriores. Sobre todo na transición que configura a primeira Restauración borbona (desde 1875). A crítica murguiana dese centralismo unitarista xorde da experiencia como observador-participante, cronista e sufridor dun proceso que acabará por expulsalo de Madrid.

Na primeira transición monárquica (1875-1882) o periodismo español asumiu o novo papel. A cabeceira e o éxito indiscutible de *La Ilustración Española y Americana*, en España e nas Américas, confirma a fondura sociolóxica e política do proceso unitarista. Sen embargo, durante algúns anos, tal concepto xerarquizado da información, convive coa saudade dos modelos anteriores. Con 15 e 30.000 subscritores o éxito de *La Ilustración* de Abelardo de Carlos e o *Almanaque anual*, non tiña precedente. Multiplicaba por dez (por quince, segundo os editores) a tiraxe do *Museo*. Creou a ilusión de que esa tendencia podía nutrir outras iniciativas complementarias, necesariamente distintas do que foran o *Semanario Pintoresco* e o *Museo Universal*.

En 1878, Murguía volve a Madrid para dirixir unha delas: a de Alejandro Chao. Pero *La Ilustración de Galicia e Asturias (Cantábrica* no tramo final) resultou inviable, causando a ruína do editor. O paradoxo de tan marabillosa experiencia atlántica está en que o apoio dos subscritores foi maior nas comunidades emigradas, en Madrid, no resto da España Atlántica e nas Américas, que na Galicia, Asturias e Cantabria territorial. Porque o centralismo unitarista endexamais foi un fenómeno exclusivo de Madrid...

As consecuencias obedecen á mesma lóxica daquel fracaso memorable. Os cambios operados nas *Ilustracións*, favoreceron a consolidación do conxunto de excelentes colaboradores literarios e artísticos de Abelardo de Carlos. Acordes co novo criterio monárquico e constitucional de 1876, as tradicións democráticas e republicanas que animaran o modelo precedente ficaron fóra

desta revistería. Moitos periodistas de sona ligados a elas perderon espacio ou deixaron por completo de colaborar. Murguía só foi un entre moitos.

FINAL CON FIN

En resumidas contas, entre 1856 e 1868, o noso persoeiro é—antes que nunha outra cousa— un periodista de prestixio, con tribunas abertas en Galicia e en Madrid. Dispón de órganos de expresión case propios e variada obra, aberta ós campos temáticos máis sorprendentes. Esa variedade temática, patente nos periódicos de Madrid, trócase en actividade galeguista—case exclusiva— polo que se refire a Galicia. A *La Oliva* e a *El Miño* seguirán outros periódicos ata chegar a este *Boletín da Real Academia Galega*, onde se garda unha boa mostra da súa derradeira produción intelectual.

Ese contraste entre a actividade desenvolvida en Madrid e en Galicia resalta a importancia biográfica excepcional do *Museo Universal* cando se quere entende-la formación intelectual do personaxe. Mais a perda deses medios madrileños de comunicación forzouno a reincidir incansablemente no monotema galego, que era—semella claro— o que máis lles interesaba a el e ós periódicos de Galicia. O cambio, de máxima importancia biográfica, coincide sintomaticamente coa Revolución de Setembro de 1868. Cando os compañeiros políticos da longa viaxe periodística na prensa progresista e democrática toman o poder. Desde entón, como se sabe, Murguía alterna os traballos de colaboración periodística coa tarefa burocrática como arquiteiro do Estado.

O lector familiarizado coa súa obra clásica, circunscrita a Galicia e ó galeguismo, debe saber que bo número de cuestións que se teñen por características da madurez intelectual, teñen que retrotraerse no tempo a aquela fase, case xuvenil, cando o autor as alternaba con outro xénero moi diverso de preocupacións universais. Ben de veces, incluso sen corrixirse a si mesmo, Murguía volve da-los mesmos textos, sorprendentes, de *El Museo*, de *La Iberia*, de *La Crónica*, de *La Oliva*, coma se foran novos. Son textos básicos, no senso máis radical da expresión.

O oficio profesional como periodista tamén será descontinuo desde entón, ata quedar reducido á tarefa de colaborador con prestixiosa sinatura,

circunscrita –con poucas excepcións– ós periódicos que veñen da antiga tradición democrático-progresista. Globalmente, o diario coruñés *LaVoz de Galicia*, que fora nas orixes (1882-1890) republicano, demócrata-progresista, para se facer (con Montero Ríos) accidentalista e liberal-demócrata, agocha a colaboración máis dilatada, intensa e importante. Fronte a *LaVoz*, só se pode considerar –tomada en bloque– a colaboración nos excelentísimos periódicos das Galicias emigrantes nas Américas (xurdidos, como a organización comunitaria, pola iniciativa de históricos desterrados conformados na mesma tradición atlántica e heterodoxa, democrática e progresista).

Prensa profesional en tódolos casos. Ben dotada de medios. Que valora e paga esa colaboración.

Pola mesma lóxica do colaborador profesionalizado, que vende (e quere cobrar) o seu traballo, enténdese que a presenza creativa de Murguía sexa moito máis esporádica e descontinua na outra prensa galeguista da Galicia territorial. Incluso na rexionalista, organicamente vinculada á súa actividade política. É nesta prensa, ademais, onde os refritos e os recortes dos escritos de antano se reiteran de xeito habitual...

Como colaborador, Murguía propende –coma sempre– ó ensaio. Os comentarios curtos son máis raros cós artigos extensos e as polémicas de longa duración. Dados os elevados índices de analfabetismo e os baixos de lectura, en España e na Galicia do seu tempo, esa maneira de escribir os escritores en moitos periódicos de pequena tiraxe, minorou –aínda máis– o consumo de libros. A prensa foi un substitutivo e un anticipo deles. Só nos periódicos, onde se anticipaban como colaboracións capítulos completos dos libros por saír, foi posible que os escritores cobraran por anticipado o que o mercado bibliográfico non estaba en condicións de pagar...

O caso de Murguía particulariza o dos grandes animadores do excelentísimo periodismo intelectual que se fixo en España e en Galicia no período de entreséculos. Tribunais e universidades abertas ós lectores máis diversos, a prensa xoga papel capital no proceso formativo e na difusión dos máis variados contidos. O prestixio profesional, a influencia dos escritores e dos ideólogos, non era froito (polo que se refire ós coetáneos) da bibliografía, senón dese periodismo memorable.